

Atatürk Döneminde Türk Sineması

Sinemanın bulunuşu 1895 yılı olarak belirlenmiştir. Sanayi Devrimi'nin en göz alıcı ürünlerinden biri ve Yedinci Sanat olarak nitelenen sinema, 20.yüzyılın eşiğinde, insanlığın iletişimine yepyeni boyutlar getirdi. Başlangıç yıllarında; hareketli görüntülerin büyüğü olarak algılanan ve daha çok bir eğlence aracı olarak yorumlanan sinema, çok kısa bir zaman içinde yeni bir dil, yeni bir sanat ve güç kaynağı olduğunu ortaya koydu. Sinema, doğumundan hemen sonra, İstanbul'daki seçkin mekânlara, ardından kahvehanelere, oradan da sadece özel olarak sinema salonlarına yayılarak yolculuğuna başladı. Fuat Uzkınay'ın çektiği ileri sürülen **“Ayastefanos Rus Abidesinin Yıkılışı”** filmi (14 Kasım 1914) Türk Sinemasının başlangıcı kabul edilir. Oysa Osmanlı uyruğundan kişilerin ilk belge film çekimlerinin başlattığı sabittir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk sinema kurumu, **Merkez Ordu Sinema Dairesi (MOSD)** olup, başkanı **Sigmund Weinberg**, yardımcıları **Cemil Filmer** ve **Mahzar Yalaz**'dı. 1913 yılında kurulan **Müdafai Milliye Cemiyetinin** Sinema Kolu Başkanlığı'na getirilen **Kenan Erginsoy**, 1916 yılından başlayarak ülkedeki toplumsal gelişmelerin haber niteliğindeki belge filmlerini çekmeye girişti. Bu sürecin Atatürk Dönemi ile doğrudan bağlantıları vardır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, MOSD ile Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin elinde bulunan araç gereçlerin düşmana devredilmesi gerekiyordu. Bu duruma bir çözüm yolu bulundu. Bu kurumların elinde bulunan araç ve gereçler, **Malûlin-i Guzat-ı Askeriye Muavenet Heyeti'ne (Malül Gaziler Cemiyeti, 1919)** devredildi. Sinema tarihçileri, Türk sinema tarihini değerlendirirken görüş birliğinde hareket ederler: Buna göre; **İlk Sinemacılar Dönemi** 1896-1914; **Tiyatrocular Dönemi** 1914-1939 arasındadır. Bu yaklaşım belli doğruları da içermekte, fakat eksik kalmaktadır. Çünkü bugüne kadar yazılan sinema tarihlerinde, özellikle Atatürk Dönemi'nde, belge ve bilgiler bakımından, sinema alanında nasıl bir süreç yaşandığına ilişkin büyük bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluk 1980 yıllarının başından bu yana, yeni yeni gün ışığına çıkmaya başlamıştır.

Malül Gaziler Cemiyeti, ilk olarak **“Mürebbiye”** (1919) adlı bir filmin çekimine girişti. Filmin yönetmeni Ahmet Fehim Efendi, görüntü yönetmeni ise Fuat Uzkınay'dı. Bu film çekilirken İzmir işgal edildi. Bunun üzerine filmin çekimine ara verilerek, gelişen olaylar, İstanbul'da mitingler ve gösteriler belgelendi. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kuruldu. İşgale uğramış vatan topraklarında birlik, dirlik ve düzen sarsılıyordu. Savaşın en yoğun günlerinde, TBMM Orduları bünyesinde, **‘Ordu Film Alma Dairesi (OFAD)** kurumu oluşturuldu. Bu daire, Malül Gaziler Cemiyetine devredilen araç ve malzemeyi geri alarak, film çekme işini üstlendi. İşgal güçlerinin, geri çekilirken, köy ve kasabalarda yaptıkları vahşeti görüntüleyen OFAD, bu filmleri kurgulayarak, 1922'de **“İstiklâl” (İzmir Zaferi)** adlı belgeseli yaptı. Aynı yıl kurulan ilk yerli film yapımevi Kemal Film, Kurtuluş Savaşı boyunca 47 haber filmi üretti. Atatürk, 22 Ekim 1922'de, Bursa'da, öğretmenlere şöyle seslenmektedir: **“Ordularla kazanılan bir zafer ancak yol açıcıdır, yalnız bir araçtır. Gerçek zafer ise öğretmenlerin, oluşmasına aracı olacakları uygarlık yolundaki başarılarıdır: Gerçeğin sırlarını çözmek, yasalarını ortaya çıkarmak, insanoğlunun bilim ve sanattaki yaratıcılığına yolları açmaktır; ülkeler fethetmek değil.”** Savaşmakta olan bir ulusun, **‘Maarif Kongresi'** düzenlemesi ve **“Anadolu Medeniyetleri Müzesi'** açması üzerinde durmak gerekir (1921). Şark Orduları Komutanı Kazım Karabekir'in, TBMM'ye sunduğu ve Atatürk'ün 'isabetli' bulup görüşülmek üzere Meclis'e sunduğu **“İbret Yeri Projesi” (1922)** yetkili organlarca maddi yetersizlik gerekçesi ile olumsuz karşılanmıştır. Bu proje, tam bir halk eğitim projesi olup, filmle eğitim ve öğretim tekniklerinden yararlanmayı öngörüyordu. 1922 yılında işgal ordularının, TBMM tarafından çizilmiş ulusal sınırlardan atılmasından sonra yapılan Uluslararası Lozan Antlaşması (1923), yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını tüm dünyaya tekrar duyuruyordu (29 Ekim 1923). Dünya siyasi tarihindeki hiçbir

önder, Atatürk'ün dile getirdiği aşağıya aldığımız özdeyiş kadar özlü bir şekilde sinemayı ve sinemanın önemini ortaya koymamıştır. Zaten bu sözün kaynağının kendisini, her şeyden önce 'Başöğretmen' olarak tanımlaması çok anlamlıdır. **'Sinema öyle bir keşiftir ki, bir gün gelecek barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok, dünya medeniyetinin veçhesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanımalarını temin edecektir. Sinema, insanlar arasındaki görüş, düşünüş farklarını silecek, insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz.'**

Cumhuriyetin ilk yılları Türk Devrimi'nin atılım yıllarıdır. Üstelik bu yıllar Osmanlı'dan devir alınmış borçların yükünü taşımaktadır. 1929 Dünya ekonomik bunalımı eşiğine gelinmiştir. Ulusal bir heyecanla, tarımdan sanayiye, eğitimden bilim ve kültüre kadar her alanda yeni fikir ve işlerin üretildiği, tartışıldığı, uygulamaya konulduğu bir dönem başlar. Sinemanın yeni toplumun kurulmasındaki gücünün herkes farkındadır. Bu alanda özellikle eğitici ve öğretici filmlerin halk eğitiminde kullanılması konusunda bitmeyen araştırmalar başlatılır. 1926 yılında Sovyetler Birliği sinemacılarının ürettiği bazı eğitici, öğretici filmlerin alımına karar verilir'. Propaganda İçermeyen Filmlerin Değişimi Antlaşması' çerçevesinde bu filmler ülke seyircisine sunulur. 1928'de yeni Türk harfleri kabul edilir. Artık Türkçe dışında ve Arap harfli Türkçe yazılı filmlerin gösterilmesi yasaklanmıştır. İşletmeciler "Harf İnkılabı"na hizmet etmenin 'şerefli bir iş' olduğunu belirterek okuma-yazma kampanyasına katılacaklardır. A. Süreyya İlmen'in saptamasına göre, çok kısa süre içinde, sinema filmlerindeki yeni harflerin ulaştığı kitle yarım milyonu geçerken; Halk Mektepleri, okullar ve köy odalarındaki sayı çoktan aşılmıştır. Türkiye, 1930 yılında Milletler Cemiyetine bağlı olarak kurulan, **'Bejnelmile Terbiyevi Sinema Enstitüsü'**nün (Institut International du Cinematographe Educatif) etkin üyelerinden biri olarak sağladığı birtakım imkanlarla eğitici, bilimsel, öğretici filmlerin alışverişi yapıldı. Ancak bu filmler bir denetimden geçiyordu. Bazı filmler de propaganda içerdiği gerekçesiyle geri çevrilmişti (1932). Türkiye, Enstitü'nün uluslararası Antlaşma metnini, 24 ülkeden biri olarak 1938 yılında imzaladı. 1931 Yılında ABD kaynaklı bir başvuruda, Türkiye'yi tanıtabilecek film alımı söz konusu olduğunda, elde ülkenin atılımlarını doğru ve estetik bir biçimde ortaya koyan eser bulunamamıştı. Aynı yıl devlet makamlarınca yapılan bir istatistiğe göre Türkiye'de 144 sinema salonu bulunmaktaydı. Bunların 35'i İstanbul, 10'u İzmir'de idi. Geri kalan salonlar ise ülkenin batı bölgelerinde yoğun olmak üzere 53 il ve 23 ilçeye dağılmıştı. Ancak bu sayıda vergi veren sinema salonları söz konusuydu. Oysa köy odaları ve Halkevleri başta olmak üzere, kahvehanelerde de, kalabalık bir gezgin göstericiler topluluğu vardı. Atatürk, 21 Ocak 1932 tarihinde, İstanbul'daki Opera Sineması'na gitti. Sinemada İngiliz yapımı 'Çanakkale' filmi gösteriliyordu. Binada yerler halılarla kaplıydı ve fraklı, beyaz eldivenli teşrifatçılar hizmet veriyordu. Atmosferden ve filmde etkilenen Atatürk, Opera Sineması sahibi Mehmet Rauf Sirman'dan sinema sektörünün Türkiye'deki durumu hakkında bilgi aldı. Ertesi gün, yüzde 33 olan sinema vergileri yüzde 10'a düşürülecektir! İş Bankasından alınan sermaye ile ülkenin belli başlı kentlerinde çağdaş işletilen sinemaların açılışında da onun harcı vardır. Ancak teknik ve yeterli personel eksikliği sebebiyle Cumhuriyet'in 10. Yıl coşkusunu bir film hâline getirmesi için Sovyet Rusya'dan sinemacılar çağrılmış, bu çerçevede iki film yapılmıştır. Yine 21 Nisan 1933 tarihinde Ankara'dan Samsun'a doğru bir trenin kalktığını öğreniyoruz: **"SEYYAR TERBİYE TRENI"** İstasyonlar boyunca sergi, konferans ve filmler göstererek 1.002 km yol alan bu trenin, sinemanın halk eğitimdeki yerinin nasıl algılanmak istendiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Bu trende, konferans verenler arasında ünlü eğitimci İsmail Hakkı Tonguç da bulunmaktaydı. 1933 yılında, sadece İstanbul'da, bir yıl içinde, 3 milyon kişinin bilet satın alarak sinemaya gittiğini ve bu sayının 1938'de 10 milyona dayandığını saptayabiliyoruz. 1934'de Uzkinay'ın 'Zafer Yollarında' filmi izleyen Atatürk, filmi yeterli görmemiş ve çalışmalarına devam edilmesini istemişti. Filmde kendisinin yer aldığı bölümlerde hareketli görüntünün olmamasından

dolayı filmin tamamlanamadığını öğrenen Atatürk, tepkisini şöyle dile getirmiştir: **“Ben hayattayım... Millî Mücadele’ye ait bütün evrakım, kılıcım, çizmem hâlihazırda mevcut olduğuna göre çağırdığınız anda bana düşen vazife ve görevi yapmadım mı? Böyle bir teklif karşısında kalsam memnuniyetle kabul eder, bir artist gibi filmde rol alır, hatıraları canlandırırđım. Bu, millî bir vazifedir. Çünkü Türk gençliğine bu mücadelenin nasıl kazanıldığını canlı olarak ispat etmek, hatıra bırakmak, ancak bu filmle mümkün olacaktır.”**

1935 Yılında Ankara-Bursa ve Trakya bölgelerinde gerek Halkevleri’nde, gerekse köy odalarında filmler konferanslar verildiğini; toplumsal, bilimsel ve sağlık konularında filmler gösterildiğini ve bunları binlerce kişinin seyrederek yararlandığını güvenilir kaynaklardan öğreniyoruz. Bu filmlerin 100 adetinin ABD kaynaklı olduğu, diğerlerinin Almanya’dan edinildiği bilinmektedir. Temelde bir tiyatro sanatçısı olarak kendini tanımlayan **Muhsin Ertuğrul**’u, Atatürk Dönemindeki sinemanın baş aktörü olarak nitelemek gerekir. Kameramanlıklarda **Cezmi Ar**’ın öne çıktığı, senaryolarda **Nazım Hikmet Ran**’ın tanındığı bu dönemde, sinemacıların devletin ve halkın ihtiyaçlarına yönelik filmlerin yeteri kadar üretilmemesinde o dönemin yetişmiş insan kaynaklarındaki eksikliğin etkisi büyüktür. 10 Şubat 1937 tarihinde, **‘Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında Kanun’**, TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu yasaya göre; devlet daireleri, kişiler ya da kurumlar tarafından üretilecek eğitici ve teknik filmlerden her türlü vergi ve resim alınmayacak; sinemalar bu filmleri, konulu filmler öncesinde göstermek zorunluluğunda olacaklar; eğer bu yasaya uymazlarsa para cezasına çarptırılacaklardı. Ancak gerek işletmeciler, gerekse yapımcılar; eğitsel filmlerin uzmanlık işi olduğunu, uzman bulunamadığını ileri sürüyor; sonuçta ticari kaygıların öne çıkması nedeni ile zaten bulunmadığı iddia edilen eğitsel (terbiyevi) filmler göstermiyordu. Yıllar boyunca, ülke tarihinin en önemli olayları, Türk Ulusal Devriminin en coşkulu yılları, şahsiyetleri yeteri kadar belgelenmemiş; zamanın kucağında kalmıştır. Ve bir daha kazanılamayacak, yerine aynı değerde bir şey konulamayacak değer budur. Oysa Atatürk’ün doğrudan ilgisi ve bizzat desteği sayesinde ilk kez Müslüman Türk kadınları, Kurtuluş Savaşı’nı anlatan **‘Ateşten Gömlek’** (1923) ve **‘Ankara Postası’** (1928) filmlerinde rol almışlardır. **‘Bir Millet Uyanıyor’** (1932) filmi ise Kurtuluş Savaşı’nın sayılı eserleri arasındadır. Kadınlar ilk kez kadın-erkek bir arada onun açtığı adımla, birlikte film seyretmeye başlamışlardır. Bir gün... 1930’lar... Yönetmen Cezmi Ar, başrolde Mustafa Kemal, film çekiyorlar. Cezmi Ar, Mustafa Kemal’e, tabii şöyle dur, böyle dur, diyemiyor ama diğer oyunculara şiddetle bağırıyor. Atatürk, **“Gel Cezmi gel, burada başkomutan sensin. Ben bu işi bilmem. Önemli olan işin iyi çıkması. Bana da aynı şiddet ve hiddetle bağıracaksın.”** diyor. Cezmi Ar hayatının son günlerinde; “Ben bir daha asla öyle bir oyuncuyla çalışmadım.” diyecektir. Bir başka gün... 1937 yılının Ankara’sında, Çankaya Köşkünde Atatürk, yönetmen **Münir Hayri Egeli** ile bir film senaryosu üzerine konuşmaktadırlar. Senaryoyu Atatürk yazmış, adını da koymuştur. Filmin adı, **“Ben Bir İnkılap Çocuğuyum”** olacaktır. Film Münir Hayri Egeli çekecek, Atatürk de oynayacaktır. Ama artık ömrünün son yıllarıdır ve bu tasarısı gerçekleşemeyecektir. **Atatürk, bir esin kaynağıdır. Ülkesinin ve insanlığın ufku ve gelecek bilinci olarak yerini korumaktadır.**

İsmet ARASAN

KAYNAKÇA

ABİSEL, Nilgün, **Türk Sineması Üzerine Yazılar**, Phoenix Yayınları, 2005.

EVREN, Burçak, **Türk Sineması**, Türsak-Antalya Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 2007.

ÖZTÜRK, Serdar, **Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema, Seyir, Siyaset**, Elips Yayınları, 2005.

SCOGNAMILLO, Giovanni, **Türk Sinema Tarihi**, Kabalıcı Yayınları, 1998.

28/11/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turk-sinemasi/?pdf=3801> adresinden erişilmiştir